

A Földközi tenger művelődésének hatása újabb kőkori temetkezéseinkre.

Az *ipar* s a nyomában járó *kereskedelem* mindenha egyik leg-hatalmasabb eszköze volt a népek egymásközt való érintkezésének. A mi jót, hasznosat és szépet teremt az emberi képesség és szorgalom, nem marad szűkre szabott területen, hanem a körülmények szerint az emberiség közkincsévé válik, mert az egymásra utaltság kölcsönös érintkezést teremt s közvetítő forgalmat hoz létre.

„A szükség és a haladásra való törekvés legjobb tanítómestereink“ — mondja W. v. *Landau*.¹ Hozzátehetjük, hogy egyúttal eles ösztökéi a fejlődésnek, mely éppen a népek kölcsönös érintkezésén alapul.

Ha valamely ország vagy terület népessége annyira megsűrűdik, hogy rajukat bocsájt ki, vagy kívülről jövő támadások miatt nyugalmassabb helyre telepszik, szóval vándorlásnak indul; a népek életében az érintkezés és kölcsönhatás szempontjából annyira fontos útját járja meg a fejlődésnek és az egész emberiségre való hatásának.

Archaeológiánk szempontjából Amerikát és Ausztráliát figyelmen kívül hagyva,² kétségtelen, hogy a többi három világrész művelődési területei két nagy csoportra oszthatók. Az egyikbe soroljuk a földközi tengeri kultúra nagy egységébe tartozó területeket, a másikba a vele szervesen össze nem függő, de hatását átszivárgó művelődésébe többé vagy kevésbé érezhető területeket.³

Akár az egyiket, akár a másikat vizsgáljuk, nem lényegtelen, hogy az illető terület földrajzi és természeti viszonyai milyenek és főképpen nem mellékes az, hogy vajjon az illető terület beleesik-e azokba a fontos útvonalakba, vagy azok mellékágazásaiba, melyeken át a műveltség a központokból terjedni szokott.

Bár Magyarország földrajzilag egységesen meghatározott terület, a művelődési hatások szempontjából mégis egyike Európa legszerencsésebb fekvésű országainak. Azzá teszik: központi fekvése, íggyőleges

¹ Ex oriente lux I. 165. l.

² Az újabb kutatások egyre több emléket hoztak felszínre az amerikai és ausztráliai, különösen az amerikai őskornak, a miben *C. Rau* s mások buzgólkodtak leginkább. Ezek az emlékek sok tekintetben megegyeznek a Földközi-tenger művelődési körébe tartozó területek emlékeivel. Hogy azonban köztük miféle ösz-

szefüggés van, csak sejtenünk lehet, ha a köztük egykor létezett területi kapcsolatra gondolunk.

³ *Pósta Béla*: A Nagy Magyar Alföld régészeti felkutatásának feladatai. (A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Szövetsége 1906. május 24. ülés jegyzőkönyve 37. l.)

tagosultságának, vizeinek kedvező eloszlása, a természeti adományokban való bősége s az őt környező területekkel való kényelmes összekötő útjai.

E dolgozat célja ama hatás kimutatása, melyet a földközi tengeri kultúra gyakorolt hazánk újabb kőkorának temetkezéseire.

*

Magyarország őskori kultúráját a régibb kőkor emlékei vezetik be. A miskolczi kőszakóczák u. i., melyeknek palaeolith voltát *Herman Ottó* annyi buzgalommal bizonyította,¹ az ellenvetések dacára² a palaeolith korból valóknak bizonyultak.³

Sokkal szórványosabbak azonban e korbéli hazai leleteink, semhogy ez idő szerint tiszta képet tudnánk magunknak alkotni róla. Ezért azután őskori kultúráinkról szólva, rendszerint az újabb kőkorral szoktuk kezdeni. E kultúra fejlettségi fokáról, az azt hordozó népesség különböző életviszonyairól és azokról az összeköttetésekről, melyekben más területek népességével állottak, az idő és a véletlen által megőrzött emlékeink beszélnek. Ezek azonban nem egyformán beszédesek. A legértékesebbek sírleletekből kerülnek felszínre, utánuk sorakoznak az egykori telepések lakóházaiban, tűzhelyei körül találtak, végül a telepeken szétszórta előkerült maradványok, melyek leginkább nélkülözik a pontos megfigyelést.

E korszak temetkezésének módja hazánkba, az eddigi kutatások alapján, égetetlen; formája: zsugorított fekvő, ülő és kinyújtva hanyatt fekvő. A zsugorított fekvő temetkezésben a meghalt térdeit felhúzzák, kezeit összetéve feje alá, vagy melléje helyezik s különböző keltezésben jobb vagy bal oldalára fektetik. Az ülő temetkezésnek egyik formájában a térdeket felhúzzák s guggolónak, kuporodónak említik, a másokban a lábak nyújtottak. Hazai leleteink alapján nem szólhatunk ez idő szerint az urnában való temetkezésről és a halottégetésről. Külföldi leletekben is aránylag kevés számban fordulnak elő a temetkezésnek előbb említett formái mellett. Az urnában való temetkezésre a thrák Chersonesoson találunk példát. A mennyiben azonban az urnákat vízszintesen helyezték a sírba, zsugorított fekvő temetkezésnek tekinthető.⁴ A Kaukázusban egy Kala-Tapa mellett való kurgánban, urnában, ülő temetkezést konstátáltak, felhúzott térdekkel. Kezei le voltak eresztve, arca Keletre nézett. Mellékletei: mélyített díszű edények és kővéső. Az urna természetes helyzetben volt beleállítva a kurgánba. Ez tehát megtartotta az ülő temetkezés formáját.⁵ A Lobositz (Csehország) környékén s tőle Délkeletre — 1897-ig talált 22 — égetett temetkezéshez⁶ eddig

¹ Arch. Ért. u. f. XIII. 1—25. l.; 187—88. l.

² Arch. Ért. u. f. XIII. 186. l. — Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn 1893. 1—3. f.; Földrajzi Közlemények XXIV. K. 18—23. l.

³ Papp Károly: Miskolcz környékének geológiai viszonyai. (Külön lenyomat a Magy. Kir. Földtani Intézet Évkönyve XVI. k. 3. füzetéből.)

⁴ Tréd Troyon: „Lettre a M. A. Bertrand sur l'attitude repliée dans les sépul-

tures antiques. (Revue Archéologique) V. évf. IX. k. 296. l. és Nadaillac: „Moeurs et Monuments des peuples préhistoriques“ 293. l. *Wosinsky*: „Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel III. 71. l. után.

⁵ Zeitschrift für Ethnologie u. Ethnographie 1898. Verhandlungen des Berl. Ges. 317. l.

⁶ Zeitschrift 1897. Verhandl. 42—43. l. és u. o. 1. sz. jegyzet.

csak a kievi kormányzóságban lelt neolith égetett temetkezés csatlakozik.¹

Hazai leleteinkben aránylag kevés szakszerűen kiásott és pontosan megfigyelt temetkezésünk van e korból. A pontos megfigyelések hiányát különösen oly helyeken érezzük, hol a kőkultúra nyomain egy későbbi kultúra épült fel.

Zsugorított fekvő temetkezést észleltek Erdélyben: Bedelön (Tordaaranyos vm.)², Gyertyánoson (Tordaaranyos vm.)³, Vláházán (Alsófehér vm.)⁴, Nagyiklódon (Szolnokdoboka vm.)⁵; a felvidéken: Geszten (Borsod vm.)⁶, Szécsény vidékén (Nógrád vm.)⁷; a Dunántúl: Lengyelen (Tolna vm.)⁸, Tevelen (Tolna vm.)⁹; — a délvidéken: Bogojeván (Bácsbodrog vm.)¹⁰, Monostorszegen (Bácsbodrog vm.)¹¹, Pusztarábolyon Poroszló határában (Temes vm.)¹²; — a Nagy Alföldön: Szentes határában (Csongrád vm.)¹³, Ajak és Kisvárdá közt (Szabolcs vm.)¹⁴, a lebői telepben (Maros-Tisza szöge)¹⁵ és Tószegen (Pest vm.)¹⁶. Zsugorított temetkezésről, hőzelebbi megjelölés nélkül, értesülünk még a következő helyekről: Kécsa (Torontál vm.)¹⁷, Gyirok (Temes vm.)¹⁸, Jassenova (Temes vm.)¹⁹.

A hazai újabb kőkornak ez a temetkezési formája szorosan csatlakozik a megfelelő külföldi analógiákhoz. Ilyeneket állapítottak meg Alsóausztriában: Röschtznél²⁰; Csehországban: Lobositznál²¹; a radonci sírmezőben²²; Schallanon²³; Jicinnél²⁴; Malé Čičevicenál;²⁵ Németországban: Keletporoszországban²⁶; Gröna mellett (Anhalt)²⁷; Weimaron a Wörthstrasse 17. sz. ház alapozásánál²⁸; Worms mellett (Rheinhausen)²⁹; Kirchheimnál (an d. Eck)³⁰; Angolországban: Roundway-Hill-nél³¹; Beker-Villen³²; Swinkve-Hill mellett³³; East Kennetnél³⁴; Parcelly Haynál³⁵;

¹ Archiv für Anthropologie XXI. 154. l.

² Alsófehér vm. monographiája II/1. 21—22. l.; Arch. Ért. u. f. XI. 66—69. l.

³ U. o. 20—21. l. Arch. Ért. u. f. XI. 65—66. l.

⁴ Alsófehér vm. monogr. II/1. 18—20. l.

⁵ Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1903. évi még kiadatlan ásatása.

⁶ Arch. Ért. u. f. XXII. 281. l.

⁷ Arch. Ért. r. f. XIV. 39. l.

⁸ Leletek a lengyeli ősk. telepről. Arch. Közl. XIV. 1—90. l.; XVI. 45—221. l.; — *M. Wosinsky*: Das praehistorische Schanzwerk v. Lengyel. Budapest. I. 1888. II. 1890. III. 1891.

⁹ Tolna vm. története I. 200—201. l.

¹⁰ Arch. Ért. u. f. XVIII. 256—257. l.

¹¹ Arch. Ért. u. f. XXV. 241—249. l.

¹² Arch. Ért. u. f. XXI. 362—363. l.

¹³ Arch. Ért. u. f. XXIII. 18. l.

¹⁴ Arch. Ért. r. f. III. 221—222. l.

¹⁵ Arch. Ért. u. f. XXIV. 76—80. l.

¹⁶ A Magyar Nemzeti Múzeum 1907. évi ásatása.

¹⁷ *Milleker B.* Délmagyarország Régi-ségelei a honfoglalás előtti időkből. 60. l.

¹⁸ *Ortvay*: Temesvármegye és Temesvár város története I. 217. l.

¹⁹ U. o. 127. l.

²⁰ Mittheilungen d. anthr. Ges. i. Wien XVII. 65. l.

²¹ Zeitschrift 1895. Verhandl. 354. l.; — u. o. 1897. Verhandl. 42—43. l.

²² Mittheilungen d. anthr. Ges. i. Wien XVI. K. I. II. Heft. 56. l.

²³ U. o. IV. Heft 188. l.

²⁴ U. o. IV. Heft 190. l.

²⁵ Wosinsky i. m. III. 66. l.

²⁶ Zeitschrift 1891. Verhandl. 754. l.

²⁷ Zeitschrift Verhandl. Sitzung v. 19. Jul. 1889.

²⁸ Zeitschrift 1892. Verhandl. 250. l.

²⁹ Zeitschrift 1897. Verhandl. 464—467. l.

³⁰ *Dr. C. Mehlis* Stud. z. ält. Gesch. d. Rheinlande V. Abt. 3. I. I. t.-c. Wosinsky: i. m. III. 60. l. után.

³¹ *Helwald*: Der vorgeschichtliche Mensch, Leipzig 1880. 425. l.; Archaeologia XLIII. 2. rész. 317. l.

³² Wosinsky: i. m. III. 56. l.

³³ Mittheilungen d. anthr. Ges. i. Wien XIV. K. 188. l.

³⁴ Archaeologia XLIII. K. 2. rész 315. l.

³⁵ Archaeologia XLIII. K. 2. rész 322. l.

Skótországbán is ismerünk zsugorított temetkezést.¹ Franciaországban a Cap Blanc mellett találtak ilyent; Svájcban Pierra-Portaynál és a chatelardi szőlőhegyen Latry mellett, valamint a bonmerzongi síkon²; Olaszországban Santilaro d'Enzanál,⁴ Cantelupón⁵ és a finalei barlangokban⁶; Portugáliában Mugennél.⁷

Tovább követhetjük e temetkezési formát Afrikában. Lelőhelyei: Oran (Algir)⁸, El-Amrah⁹, Kawamil¹⁰, Silsileh¹¹, Neguada¹², Ballas,¹³ El-Kab,¹⁴ Deshasheh¹⁵; Kisázsziában Hissarlik közelében „Hanai-Tepech“-en¹⁶ Babylonban Nabuchadnesar palotája mellett.¹⁷

Az üllő-temetkezés nyújtott lábakkal hazánkban a következő leelőhelyekkel szerepel: Sepsiszentgyörgy (Háromszék vm. Várad József-utca),¹⁸ a csóka Kremenják (Torontál vm.),¹⁹ Csep (Komárom vm.),²⁰ Csepel-sziget,²¹ a kiskarteli puszta Aszód és Pusztavarsány közt (Pest vm.),²² Az üllő temetkezés felhúzott térdekkal (guggoló vagy kuporodó) pedig előfordult: Királyhelmece (Zemplén vm.),²³ a Versec-vidéki Ludos határ-részben (Temes vm.),²⁴ Versec város nyugati szélén (Temes vm.),²⁵ Stari Dubovácánál,²⁶ Dettán (Temes vm.),²⁷ Tápiófarnoson (Pest vm.),²⁸ Aszód és Pusztavarsány közt (Pest vm.),²⁹ Kisvárdá és Anarcs közt (Szabolcs vm.),³⁰ Csepén (Komárom vm.)³¹ és Sarkadon (Bihar vm.)³²

A külföldi analogiák éppen olyan bőséges számban fordulnak elő, mint a zsugorítva fekvő temetkezéseknél. Lelőhelyeik, és pedig a) a guggolóké, vagy kuporodóké: Csehországban: Klein-Czernosek³³ és Gross-Czernosek;³⁴ Alsóausztriában: Weikersdorf;³⁵ Galiciában: Kočjubince;³⁶ Oroszországban a Radzimin mellett való tumulus;³⁷ Németországban: Wiskiauten,³⁸ Tempelberg mellett az Elbe és Odera közt,³⁹ Neubrandenburg,⁴⁰ a Ranis mellett levő tumulus,⁴¹ Butzbach,⁴² Hinckel-

¹ *Nadaillac*: Moeurs et monuments 300. l.

² *Wosinszky*: i. m. III. 54. l.

³ *Wosinszky*: i. m. 58, 59. l.

⁴ *Bulletino di Paletn. Ital.* VII. évf. VIII. t.

⁵ *Bulletino di Paletn. Ital.* X. 148. l.

⁶ *Zeitschrift* 1898. Verhandl. 247—249. l.

⁷ *Hoernes*: Urgesch. d. Menschen 232—233. l.

⁸ *Materiaux* 1888. 209. l.

⁹ *J. De Morgan*: Recherches sur les origines de l'Égypte 1897. 132. l.

¹⁰ U. o. 133. 136. 140. l.

¹¹ U. o. 135. l.

¹² *Dr. R. Forrer*: Über Steinzeit-Hockergräber 7. l.

¹³ U. o. 9. l., a 103. urnában.

¹⁴ U. o. 9. l. agyagedényben.

¹⁵ U. o. 13. l., a 120. sz. fedeles faszekrényben.

¹⁶ *Schliemann*: Ilios 789. l.

¹⁷ *Wosinsky*: i. m. III. 72. l.

¹⁸ *László Ferencz* múzeumőr szóbeli közlése.

¹⁹ *Arch. Ért. u. f.* XXVI. 446—448. l.

²⁰ *Arch. Ért. r. f.* II. 221. l.

²¹ *Arch. Ért. r. f.* XIII. 50. l.

²² *Arch. Ért. r. f.* VI. 45. l.

²³ *Arch. Ért. u. f.* XIV. 251—252. l.

²⁴ *Arch. Ért. u. f.* XI. 285. l.

²⁵ *Milleker B.*: i. m. I. 160. l.

²⁶ *Arch. Ért. u. f.* XVIII. 103—106. l.

²⁷ *Milleker*: i. m. III. 1. füz. 27. l.

²⁸ *Arch. Közl.* VII. 178. l.

²⁹ *Arch. Közl.* VI. 145. l.

³⁰ *Arch. Közl.* 221—223. l.

³¹ *Arch. Ért. r. f.* II. 221. l.

³² *Arch. Ért. u. f.* XIX. 259—260. l.

³³ *Zeitschrift* 1895. Verh. 684—689. l.

³⁴ U. o. 354. l.

³⁵ *Mitth. d. anthr. Ges. i. Wien* VI. 275. l.

³⁶ *Kohn u. Mehlis*: Materialien zur Vorgeschichte d. Menschen i. oestlichen Europa 99—102. l.

³⁷ *Dr. C. Mehlis*: Studien V. Abth. 54. l.

³⁸ U. o.

³⁹ *Archiv f. Anthropologie* VII. 190. l.

⁴⁰ *Wirchow*: Beiträge zur physischen Anthrop. der Deutschen 354. l.

⁴¹ *Weinhold*: Die heidn. Todtenbestattung in Deutschland I. 159. l.

⁴² *Zeitschrift* 1892. Verhandl. 548. l.

stein;¹ Angliában: Parcellay-Hay;² Belgiumban: Spy,³ az Equehen⁴ és az Orrony mellett levő barlang;⁵ Franciaországban: Mont St. Jean,⁶ Mane-lud,⁷ Luzarches és Varennes,⁸ Finistère departement,⁹ a vencei barlang,¹⁰ a cruzanchei barlang¹¹, a Chauvaux mellett levő barlang;¹² Svájcban: Thonon város;¹³ Keletafrikában: Bantus¹⁴ és Kaffern;¹⁵ az üldötemetkezéseké kinyújtott lábakkal: Oroszországban a podoliai Dnjestr mente,¹⁶ Zaluze;¹⁷ Csehországban: Klein-Czernosek;¹⁸ Németországban: Allstedt,¹⁹ Müncheberg.²⁰

A nyújtott-temetkezésnek csak két példáját ösmerjük hazai leleteinkből, az egyiket az Alsócsalóköz nemesócsai Halomdombról,²¹ a másikat Bojtról.²² A Halomdombon első ízben két emberi csontvázat figyelt meg *Végh Adorján* (hatot a munkások ástak ki), melyek „egymástól két méter távolságban, 60 cm. mélyen pusztá földben voltak eltemetve, mindkettő fejjel nyugatnak hanyatt kinyújtva, testhez zárt karokkal volt elhelyezve . . . mindketten középfajaikkal bírtak és épek voltak . . . közelebb megvizsgálva a koponyákat, azokat középpalkatúaknak találtam *egynek* kivételével, mely felnőt egyéné volt s hosszú alkatú (dolychocephal) koponya volt.“ Körülöttük rosszul égett, szabad kézzel idomított edények töredékei, melyeknek anyaga kovaszemcsével, gyakran apró kavicscsal kevert; kova-, szarúkö- és obszidiánszilánkok, átfúratlan és átfúrt kőszerszámok. Fémnek semmi nyoma,

Ugyaníten később²³ még két csontvázat ásott ki. Koponyájuk brachycephal, egyiknek balhalántékán vágás volt látható, melybe éppen beleillett egy felette talált kőbalta éle.

Bojtról *Kovács János* említ²⁴ egy nyújtott temetkezést, az ebből kikerült csontváz jobb karja mellett kőalapácsot lelt, környékén pedig obszidiánszilánkok, cserépdarabok és tégladarabok (?) fordultak elő.

Nem sokkal számosabbak az efajta temetkezések e korból a külföldi leletekben. Lelőhelyük szerint megnevezve, álljanak itt a következők: Pomerániában: Löcknitz mellett Glasownál,²⁵ Glasow és Retzin közt²⁶; Angliában: Welts²⁷; Skóciából is említ Nadaillac²⁸; Franciaországban: Parcar Castellen, Ploubinec-erősség mellett, Saint Comenál,²⁹ a Marne kerületében mesterséges krétabarlangokban³⁰; Spanyolországban³¹;

¹ Archiv f. Anthr. III. 101—125. I.

² Archologia 43. K. 2. rész 320. I.

³ *Wosinszky*: i. m. III. 54. I.

⁴ *Nadaillac*: Die ersten Menschen u. die praehist. Zeiten 417. I.

⁵ U. o. és *Wosinszky*: i. m. III. 54. I.

⁶ *Wosinszky*: i. m. III. 53. I.

⁷ *Nadaillac*: Moeurs et Mon. 284. I.

⁸ *Materiaux* 1880. 186. I.

⁹ *Wosinszky*: i. m. III. 52. I.

¹⁰ *Nadaillac*: Moeurs et Mon. 284. I.

¹¹ U. o. 279. I.

¹² U. o. 279. I.

¹³ *Wosinszky*: i. m. III. 59. I.

¹⁴ *Fritsch*: Drei Jahre i. Südafrika 216. I.

¹⁵ *Fr. Müller*: Allgem. Ethnographie II. kiad. 179. I.

¹⁶ Archiv f. Anthr. VII. 83. I.

¹⁷ *Mitth. d. anthr. Ges. i. Wien* XIV. K. IV. Heft 187. I.

¹⁸ Zeitschrift 1805. Verh. 684—689. I.

¹⁹ Archiv f. Anthr. VI. Suppl. 1871. 76—77. I.

²⁰ *Kohn u. Mehlis*: Materialen II. 281. I.

²¹ Arch. Ért. u. f. VI. K. 47—49. I.

²² Arch. Ért. r. f. II. 149. I.

²³ Arch. Ért. u. f. VII. 166—171. I.

²⁴ Arch. Ért. r. f. II. 149. I.

²⁵ Zeitschrift 1891. Verh. 467. I.

²⁶ U. o.

²⁷ Archologia 43. K. 2. rész. 319. I.

²⁸ Moeurs et Mon. 300. I.

²⁹ *Paul du Chatellier*: Les époques préhist. et gauloises dans le Finistère (*Materiaux* XXII. 3. T. V. 1888. 513. és köv. I.)

³⁰ Arch. Ért. u. f. VIII. 365—366. I.

„L'archalologie praehistorique“ Par le Baron J. de Baye. Paris. 1885. ismertetése.

³¹ Arch. Ért. u. f. VIII. 435. I.

Portugáliában Mugemnél¹ zsugorított fekvő temetkezések közt; Afrikában; Deshashesen szintén zsugorított fekvő temetkezések közt,² végül Hanai Tepechen.³

Bármelyik formában történt legyen a temetkezés, a sírok, illetőleg a bennük elhelyezett csontvázak keltezése különböző. Nálunk éppen úgy, mint külföldön. E helyütt csak a hazai példákat soroljuk fel, azokból tiszta képet alkothatunk magunknak a külföldről is.

Ajak és Kisvárdá között ÉK—DNy irányú, baloldali fekvéssel; ugyanilyen a gyertyánosi s egyik vládházai, valamint a bedelői is, de jobboldali fekvéssel; É—D keltezést látunk a lengyeli első temető sírjainál jobboldali fekvéssel, a bogojevai, egyik vládházai sírnál, amott kettőnél is, melyek közül az egyik jobb, a másik baloldali fekvésű. Egy harmadik iránya a keltezésnek az ÉNy—DK jobboldali fekvéssel. A nagyiklodi s egyik vládházai sírképviseli ezt a módot, míg egy másik sírt ugyancsak Vládházáról K—Ny irányban, jobboldali fekvésben találtak. K—Ny a tószegi is, de fekvése baloldali. Ilyen keltezésben találta Wosinsky a lengyeli második temető valamennyi csontvázát is.

A keltezésben ezek alapján a legnagyobb rendszertelenség uralkodik. *Wosinsky* ugyan a két lengyeli temetőnél szerzett tapasztalatok alapján ama valószínűségnek ad kifejezést,⁴ hogy talán a telep, sáncz kapúja befolyásolhatta a keltezés módját. Ez a feltevés azonban magától esik el, ha arra gondolunk, hogy ugyanegy telepben, vagy temetőben eltemetettek keltezése rendszerint más és más. Csak a vládházai sírokra hivatkozunk, mint legközelebb fekvő példákra, pedig a külföldiekre is hivatkozhatnánk, mert így van ez külföldön is.

E mellett mélyebb értelmet kell tulajdonítanunk annak a körülménynek, hogy a sírok tekintélyes része oly formán keltezett, hogy a bennük eltemetettek Kelet felé tekintenek. Ha ugyanis elfogadjuk, hogy a primitívus életviszonyok között élő emberek szokásai között mindig van kapcsolat s ha ennek alapján utalunk arra a maig is élő szokásra, hogy a paraszt falusi asszony, vagy ember ágyát a házban a lehetőség szerint mindig úgy helyezi el, hogy a benne alvó Kelet, illetőleg a Nap felé tekintsen; hogy halottait K—Ny keltezésben úgy temeti el, hogy arczuk mindig Kelet felé nézzen; hogy imádságát rendszerint Kelet felé fordulva végzi: lehetetlen elzárkóznunk ama lehetőség feltevése elől, hogy a most említett keltezésben bizonyos törvényszerűségnek kellett lennie. A Kelet és a Nap köztudat szerint is elválaszthatatlan egymástól. Látjuk ezt a primitívus körülmények között élő mai ember különböző életviszonyaiban. Ha tehát áll a főtételünk, melyet a primitívus életviszonyok között élő emberről állítottunk, kétségbevonhatatlan az összefüggés a két szokás között. Már pedig, hogy az megáll, mi se mutatja jobban, mint az a körülmény, hogy az őskort a természeti népek életével, szokásaival, kultúrájával iparkodnak kézzelfoghatóbban megérteni és megértetni.

Úgy a hazai, mint a külföldi temetkezések részint magában a telepben

¹ *Hoernes*: Urgeschichte d. Menschen 232—233. l.

² *Forrer*: Über Steinzeit-Hockergräber

zu Achmim, Nequada etc. Strassburg 1901. 10. l.

³ *Schliemann*: Ilios 789. l.

⁴ Tolna vm. tört. l. 60. l.

fordulnak elő, részint pedig a külön erre a célra kiszemelt temetőben. A hazaiak közül telepben találták a nagyiklódit, lengyelit, bagojevait, monostorszegit, lebőit, gesztit, csókait, verseczvidékit, staridubováczit, tószegit; temetőben lelték az Ajak és Kisvárdai közöttit, gyertyánosit, vládházait, bedelőit, pusztarábolyit.

Minél egyszerűbb viszonyok között és minél primitívusabb fokon él az ember, életkörülményei annál jobban összeforrnak azzal a földdel, melyen született, küzködött és meghalt. Ebben leli magyarázatát a telepben és mindig a telep közelében levő temetőben való temetkezés szokása.

E temetkezések között találunk egyes és csoportos temetkezéseket. Azoknál a sírban csak egy csontváz, ezekben kettő, három és több is van, mint a hogy az életben is egyik ember magánosan, a másik családjával, többedmagával lakik, alkot egy szűkebb körű társadalmi szervezetet. A vládházai első és második tumulusban, az első lengyeli sírban két-két, a bedelőben négy, a gyertyánosiban hat csontvázat találtak.

Lakást is olyat épít, vagy szemel ki az újabb kőkori ember halottai számára, mint a milyenben maga lakik. Barlangban helyezi el, mert ez neki is menedéket nyújtott; a pusztai földön temeti és földeli el (pl. nagyiklódit, tószegi, lengyeli), vagy nagyon alacsony gödörben (pl. csepelszigeti), mint a hogy az ő tűzhelyei is, a családi élet összetartó kapcsolata, vagy a pusztai földön, vagy csak kevésbé mélyített gödörben kerültek el. Van példa arra is, hogy az ilyen egyszerű, felhantolt sír fölé „nagy terméstartókból minden kötőanyag nélkül, szilárdan, egymásba eresztve, két sor boltívet húztak s végre az egészet földdel magasan betetőzték... nagyobbbrészt családi sírboltoknak bizonyították, miután a feltárás alkalmával ugyanazon boltozat alatt, néha egymás mellett, majd egymás felett is, két vagy több különböző nemű és korú tetem tűnt elő. Azonban fordultak elő olyan sírhalmok is, melyekben csak egy tetem volt zsugorodottan elhelyezve. De ezeknek alkotása, szerkezete egyszerűbb, méretei kisebbek s néha egymásra halmozott kötőanyagból állottak.”¹ A vládházai, gyertyánosit és bedelői tumulusok kifejező példái e temetkezési szokásnak. E tumulusok alakja ellipsoid, nagyságuk különböző.²

Hozzájuk csatlakozik a Munkács mellett való zsrnánai-erdei két halomsír is.³

Hazai temetkezéseinkben arra is van példa, hogy veremalakú sírban történt az eltemetés, olyanban, mint a milyenek a lengyeli veremalakú lakások (pl. a bagojevai sír). Vagy pedig kőkamrában. *Szendrei* János u. i. a diósgyőri „Kecselyuk“-barlangban⁴ dolment talált, melynek hossza 2 m., szélessége 1 m., magassága 0.50 m. Részben természetes, részben durván faragott kövekből volt összeállítva; alakja szabályos téglány. Csak csontporladékszerű sárgás földet lelt benne s úgy véli, hogy állatok rabolták ki. *Wosinsky* Künszentmártonról említi⁵ ilyen kőkamrát, melyben ülő temetkezést konstatáltak kőkori mellékletekkel.

¹ Alsófehér vm. monogr. II/1 18. l.

² A vládházai I. tumulus ellipsoid alakú nagy tengelye 15.5 m., kis tengelye 12 m., magassága 2 m.; II. tumulus alapja ellipsoid, nagy tengelye 13.5 m., kis tengelye 9 m., magassága 1.5 m.; III. tumulus alapja ellipsoid, nagy tengelye 5 m., kis tengelye 3–4 m., magassága 1 m.;

— a gyertyánosit tumulus alapja ellipsoid hossza 27 m., szélessége 1.5 m., magassága 2.70 m.; — a bedelői tumulus alapja szintén ellipsoid, hossza 12 m., szélessége 10 m., magassága 1.80 m.

³ Arch. Ért. r. f. II. 43–44. l.

⁴ Arch. Ért. u. f. II. CVI. l.

⁵ i. m. 63. l.

Nyilvánvalólag a lélek halhatatlanságának gondolatából kifolyólag a halottak mellett ételmaradékokat, eszközöket, fegyvereket, ékszereket stb. találunk, szóval olyan dolgokat, melyek az illetőnek szükségesek, kedvesek voltak s a melyeket feltámadása után nem nélkülözhetett.

Ha már most ezeknek a temetkezéseknek területi elhelyezkedését tekintjük, azt látjuk, hogy azok zöme az ország széleire esik, míg a Nagyalföldön szórványosabbak. A másik körülmény, a mi szintén felhívja figyelmünket, az, hogy az Aszód és Pustavarsány közti, a tápiófarnosi, Kísvárda és Anarcs közti, végül a kúnszentmártoni temetkezésen kívül az alföldiek mind zsugorítva fekvők, míg a peripheriákon találtak nagyobb számban képviselik az ülő, illetőleg guggoló temetkezési formáját.

Távol áll tőlünk, hogy ebből már most következtetést vonjunk. Sokkal szórványosabbak kőkori temetkezéseink és sokkal inkább érezzük a nagyobb számú, szakszerűen kiásott és pontosan megfigyelt temetkezések szükségét, semhogy következtetésekbe bocsátkozhatnánk. A temetkezési formák területi elhelyezkedését már most érintenünk, úgy véljük, nem fölösleges. Nem pedig annál a viszonynál fogva sem, a melyben állanak ezek a temetkezések a lelőhelyüket környező szomszédos területek temetkezéseivel.

Ki kell emelnünk azt a körülményt is, hogy a bogojevai őstelepről rézgyöngyöt említ *Cziráky* s a vládházai első tumulusban réz női kapcsot s egy kettős kampójú rézhorgot lelt *Herepey*. *Wosinsky* lengyeli sírjainál is előfordul a réz szórványosan. E három helyről való temetkezések zsugorítva fekvők. Ülő (guggoló) temetkezéseink mellékletei közül, legalább ez idő szerint, hiányzik az első fém. Nem azt jelenti ez, hogy az ezután való kutatások kapcsán egyáltalán nem kerülhetne elő, csak azt, hogy a különböző temetkezési formák hazánkban való időrendbeli elterjedésének, tartamának megközelítő meghatározására, a kultúr hullámok terjedési irányára és körére vethet világot ez a körülmény.

*

Vita tárgya mind mai napig is, hogy vajjon mely gondolat szülte a zsugorítás módját. Hogy nem a véletlen szüleménye, mint a hogy *Mortillet* elég kényelmesen magyarázta,¹ hanem tervszerű, célzatos eljárás eredménye, melyet kötözés által értek el, mutatja hazai leleteinkből az a lengyeli csontváz is, melyet *Wosinsky* a berlini múzeumnak küldött;² *Dr. Koehl* egy wormszi, *Fl. Petrie* pedig deshashesi síroknál a kötözésnek kétségbevonhatatlan nyomaira akadt.³ A tervszerű, célzatos eljárás mellett szól a hullának szövetbe, bőrbe burkolása,⁴ s az urnában való temetkezés is.

Ama vélemények közül, melyek a zsugorítást s a halottaknak zsugorítva való fekvését akarják megmagyarázni, felemlítjük a *Wirchowé*⁵ és *S. Müllerét*,⁶ kik a térkimélést hozzák fel okul. Hogy azonban ez a vélemény mennyire tarthatatlan, talán semmi sem mutatja jobban, mint a halottaknak a puszta földön való eltemetése, a hol tehát semmi szükség sem lehetett a térkimélésre. A mellett magukban a kősírokban, a hol

¹ Tolna vm. tört. I. 57. l.

² U. o. 56. l.

³ *Forrer*: i. m. 29. l.

⁴ U. a. u. o.

⁵ *Forrer*: i. m. 20. l.

⁶ *S. Müller*: Nordische Altertumskunde I. 103—104. l.

pedig leginkább volna indokolt a térkimélés, találunk nyújtott temetkezéseket is.¹

Mások a foetus helyzetét hozzák fel magyarázatul, így Wosinsky is.² Erre a naivus feltevésre azonban csak azt kérdezhetjük *Forrerrel* együtt,³ hogy hogyan állhatott a kőkori ember már a kezdet kezdetén az anatómiai ismeretek oly magas fokán? És hozzátehetjük, hogy honnan van az, hogy ugyanegy temetőben, telepben a zsugorított temetkezés mellett nyújtott is van, mint pl. a deshasesinél és wormsinál?

Leginkább megközelítik az igazságot azok, a kik, mint Forrer is teszi,⁴ az alvás állapotával hozzák összefüggésbe a zsugorított temetkezések formáját. A magunk részéről inkább a nyugvás, pihenés állapotát mondanók, akár ébren, akár aludva, mert így pontosabban tartjuk megindokoltnak a temetkezés ülő, illetőleg guggoló formáját is.

Külföldi analógiákból következőleg, a zsugorítás módja a palaeolith kor örökségeként ment át az újabb kőkorbá.⁵ Lelőhelyei: Franciaországban: a cromagnoni barlang,⁶ a Perigueux mellett való chanceladi barlang,⁷ Laugerie-Basse,⁸ a Nizza mellett levő mentonei barlang,⁹ Itáliában a Mentone mellett való „Balzi Rossi“ 4., 5. és 6. barlangja.¹⁰ Nem ösmerjük a brünni temetkezés formáját.¹¹

Számos lelet tanuskodik a mellett, hogy túléli a kőkort, a bronzkorban még erősen tartja magát, sőt szörványos nyomaira akadunk az első és második vaskorban is.

A zsugorított temetkezés példáit a bronzkorból nálunk Óbéba és Kiszombor közt,¹² Óbébán (Torontál vm.)¹³, Egyeken (Hajdu vm.);¹⁴ az ülő temetkezés egyetlen példáját a Szeged vidéki pécsoi magaslaton¹⁵ lelték. A Szomolány (Pozsony vm.) határában feltárt hanyatt fekvő sírok közt a 16. számúban két guggoló csontváz is akadt, Keletre nézve, karperecczel és nyílhegygel ellátva.¹⁶ Nyújtott temetkezést szolgáltatott egy keszthelyi sírbolt is.¹⁷

Külföldi analógiáit és pedig először a zsugorított fekvő temetkezéseknek, Alsó-Ausztriában: Klein-Hadersdorfnál,¹⁸ Roggendorfnál¹⁹; Morvaországban: Kunewaldon²⁰; Csehországban: Bechlínnél,²¹ Ladcen,²² Uně-

¹ U. o. 118. l.

² Tolna vm. monogr. I. 60—69. l.

³ i. m. 20. l.

⁴ i. m. 24. l.

⁵ *Forrer* azt mondja, (i. m. 54. l.) hogy a zsugorítás módját megelőzte a nyújtott temetkezés. Ez természetes s önkényt következik a testnek a meghalás után nyújtott állapotban való megmerevedéséből, bár arra is van példa, hogy a test zsugorodottan merevedik meg. Ez idő szerint azonban nem ösmerünk a palaeolith korból nyújtott temetkezést, még a Délről sem, holott az idézett palaeolith-kori zsugorított temetkezéseket mind Délen találták.

⁶ Arch. f. Anthr. IV. 109—120. l.

⁷ L'Anthropologie 1890. 716. l.

⁸ *Dr. M. Much*: Die Trugspiegelung orientalischer Kultur I. d. vorgesch. Zeit-

altern Nord- u. Mittel-Europas. 132. l. — *E. Gartailhac*: La France préhist. 26. ábr.

⁹ Arch. F. Anthr. V. 474. és 522. l.

¹⁰ Zeitschrift 1892. Verh. 288. l. és Zeitschrift 1898. Verh. 243—247. l.

¹¹ Zeitschrift 1894. Verh. 426. l.; 1897. Verh. 334—337. l.; 1898. 68—72. l.

¹² Arch. Ért. u. f. XXIV. 83—88. l.

¹³ U. o. XXV. 255—257. l.

¹⁴ U. o. XXIII. 368—374. l.

¹⁵ U. o. XI. 355. l.

¹⁶ U. o. f. XVI. 109—118.

¹⁷ U. o. u. f. V. 369. l.

¹⁸ Mith. d. anthr. Ges. i. Wien. XVIII. 14. l.

¹⁹ U. o. XIII. *P. Lambert Kosner* cikke.

²⁰ U. o. XIV. 59. l.

²¹ U. o. XIV. 2. és 8. Heft.

²² *Wosinsky*: i. m. III. 66. l.

ticen,¹ Rehnice,² Branik-Hadkovikynál,³ Zlonic mellett⁴; Németországban: Wiskiautennél,⁵ Langelnél,⁶ Tangermüdenél⁷; Angliában: Derby grófságban⁸; Svájcban: a Rhone völgyében a wershiezi plateauon és Sion városánál⁹; Itáliában: Remedellónál¹⁰; a Kaukázusban: Koban, Gori, Samathavro, Redkine, Kazber, Kabarda mellett¹¹ konstatálták; Transkaukaziában is előfordult tumulusokban. Itt azonban a csontvázak hanyatt fektüdtek, lábaik fel voltak húzva s kezeik a test mellett kinyújtva fektüdtek¹²; a guggoló temetkezéseket pedig: Alsó-Ausztriában: Pittennél¹³; Németországban: Buttstedt mellett¹⁴; Franciaországban: a Treiche melletti barlangban¹⁵; Görögországban: Mykenaeben¹⁶; a Krim félszigeten: Jaltan¹⁷; Amorgos szigeten¹⁸; Kréta szigetén Knossoson¹⁹; — végül az üllő temetkezéseket két helyen: Csehországban: Chodovlic-, Nehasic-, Chotineves-, Chuderice-, Moraveves-, Zalány- és Königgrätznel²⁰; Itáliában: Remedellónál²¹ egyetlen üllő temetkezést kaptak számos zsugorított fekvő és nyújtott temetkezés között. Nyújtott temetkezést említhetünk Felső-Bajorországból, Mühlthal mellől is.²²

Arra nézve, hogy a zsugorított temetkezés a vaskorba is átnyúlt, rendszeresen Sackenre²³ szokás hivatkozni. Így *Wosinsky* is,²⁴ ki ezt véletlen körülménynek tulajdonítja. Maga *Sacken* is csak annyit jegyez meg, hogy a hallstatti 16. és 120. sir csontvázait jobb, illetőleg baloldali fekvésben kissé felhúzott térdekkel találta. Eszéágában sincs összehasonlítani a zsugorított temetkezésekkel.

Hazai leleteinkből ez idő szerint teljesen hiányzik a vaskori zsugorított temetkezés. A külföldiek között is kevés akad. Csehországból Dražkoviceról ösmerünk egy hanyatt fekvő, felhúzott térdű csontvázat,²⁵ melynek feje jobbra volt fordítva, kezei pedig kinyújtva; Jičinnél (Csehország) neolith kori zsugorított fekvő temetkezések között kaptak lá-Téne mellékletekkel ellátott zsugorított fekvő temetkezéseket is²⁶; a Keleti tenger partján fekvő Wattenről²⁷ guggoló és zsugorított fekvő temetkezéseket, *Forrer* pedig Ober-Rimsingenről említ egy tumulust, melyben két nyújtott, hanyatt fekvő csontváz közt egy zsugorított fekvőt ástott ki. Korát a Hallstatt és la-Téne periodus közötti átmeneti időre teszi²⁸;

¹ *Wosinsky*: i. m. 66—67 l.

² U. o. 67. l.

³ Mitth. d. anthr. Ges. i. Wien. XIV. k. IV. Heft.

⁴ Sitzungsberichte d. k. Akad. d. Wissenschaft I. Abt. 1880. évf.

⁵ Arch. f. Anthr. VII. 83. l.

⁶ U. o. XI. 150. l.

⁷ Zeitschrift 1892. Verh. 182—188. l.

⁸ *Wosinsky*: i. m. 55. l.

⁹ Revue Arch. V. évf. 289—299. l.

¹⁰ Bulletino di Paletn. Ital. XI. 140—146. l.

¹¹ *Wosinsky*: i. m. 72. l.

¹² *Forrer*: i. m. 53. l.

¹³ Mitth. d. anthr. Ges. i. Wien VI. 273. l.

¹⁴ *Wosinsky*: i. m. III. 61. l.

¹⁵ U. o. 53. l.

¹⁶ *Nadaillac*: Moeurs et Mon. 286. l.

¹⁷ Mitth. d. anthr. Ges. i. Wien VI. 312 l.

¹⁸ Mitth. des Kais. deutschen geol. Inst. Deutsche Abtheilung XI. Athen 1886. T. Duemmler: Reste vorgesch. Bevölkerung auf den Cycladen 15—46 l.

¹⁹ Archeologia 59. k. 2. rész 478. és 482 l.

²⁰ *Wosinsky*: i. m. III. 67. l.

²¹ Vuletino d. Paletn. Ital. XI. 140—146 l.

²² Zeitschrift 1891. Verh. 822. l.

²³ *Dr. E. v. Sacken*: Das Grabfeld v. Hallstatt.

²⁴ Arch. Közl. XIV. 15. l.

²⁵ *Wosinsky*: i. m. III. 67. l.

²⁶ Mitth. d. anthr. Ges. i. Wien XIV. 190. l.

²⁷ Arch. f. Anthr. VII. 181—182. l.

²⁸ i. m. 53. l.

Michelsberggről guggoló temetkezést említ dr. C. Mehlis,¹ ugyanilyenekről szól F. Kanitz, melyeket Szófia mellett kőkamrában leltek.²

Belenyúlík ez az eljárás még az első keresztény időkbe is. Egy egész sírmező szól e mellett, melyet Prágától É'Ny-ra Schlannál ástak ki s melynek csontvázai zsugorítva fekvők voltak.³

Mindennél azonban ránk nézve annak a kérdésnek eldöntése a fontosabb, hogy vajjon van-e összefüggés a hazai és külföldi kőkori temetkezések között s ha van, miben nyilvánul az? Azután, hogy vajjon a szóban forgó periodus temetkezési szokásai külön fejlődtek-e ki, vagy pedig egy közös forrásra vezethetők vissza s ez utóbbi esetben mely úton és milyen összeköttetések révén kapta hazánk akkori lakossága.

(Befejező közlemény következik.)

Roska Márton.

¹ Studien z. ältesten Gesch. d. Rheinl. IV, 48. l.

² Mitth. d. anthr. Ges. i. Wien VI, 201—204. l.

³ Zeitschrift 1895. Verh. 459. l.